

جامعه مدنی در ایران: بازشناسی تشکلهای سیاسی

محمدصادق کوشکی*

گروهها و جناحهای سیاسی درون نظام به دست خواهد آمد.

از آن جا که تشکلهای و گروههای سیاسی حلقه پیوند بین منافع اجتماعی و نهادهای تصمیم‌گیری سیاسی به شمار می‌روند، بدین روی هدف عمده هر تشکل، تلاش برای تأمین و حفظ منافع خاستگاه طبقاتی خود از طریق نفوذ در نهادهای تصمیم‌گیرنده و دست یافتن به قدرت سیاسی خواهد بود و با توجه به این نکته، جناحهای سیاسی موجود در کشور را می‌توان براساس خاستگاه و لایه‌های اجتماعی حامی هریک به شرح زیر تقسیم‌بندی کرد:

سرمایه‌داری سنتی

ویژگی برجسته این لایه تأکید بر سرمایه‌داری و ارزشهای موجود در جامعه سنتی ایران است و از این رو یکی از مذهبی‌ترین جناح سیاسی کشور تلقی می‌شود. تلاش عمده جناح برخاسته از این خاستگاه حفظ موقعیت اقتصادی و

تشکلهای و جناحهای مختلف و فعال در عرصه‌های سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران از جمله ارکان جامعه مدنی در این نظام محسوب می‌شوند و تحقق جامعه مدنی در گرو انسجام قانونی این تشکلهای و گروهها است. نخستین گام در راه چهارچوب‌بندی ساختار و رفتار گروههای نامبرده، شناخت علمی آنها خواهد بود که در این بحث به آن خواهیم پرداخت.

هدف این مقاله، بازشناسی جناحهای مهم سیاسی درون نظام، در پرتو علم جامعه‌شناسی سیاسی می‌باشد و طبیعی است که نگرش جامعه‌شناسی سیاسی (به مثابه یک علم غیریومی) خالی از دیدگاههای مارکسیستی و نئومارکسیستی نبوده و متأثر از مفروض اولیه زیرینا بودن اقتصاد در جامعه است. از این رو توجه به این نکته ضروری می‌نماید که چنین نگرشی قدرت توصیف دقیق روابط و ساختارهای جامعه ایرانی و انطباق بر مسائل جناحها و توضیح رفتارهای آنها را نخواهد داشت. تلاش برجسته این بحث عرضه تصویری است که با نگرش از نظرگاه جامعه‌شناسی سیاسی به

* پژوهشگر پژوهشکده مطالعات راهبردی

نظر می‌رسد که در صورت ادامه فرایند مذکور، روند فعلی ضعف و تحلیل این لایه و جناح سیاسی منتسب به آن، تسریع پیدا کند.

سرمایه‌داری نوین

این لایه در مراحل اولیه پیدایش خود بوده و در حقیقت از دل سرمایه‌داری سنتی پدید آمده است. با شروع دهه دوم انقلاب و در پی آن ظهور جریان سازندگی در عرصه سیاسی اقتصادی کشور، بخشی از نیروهای جامعه با بهره‌گیری از فرصت مناسب به دست آمده و خارج از روابط سرمایه‌داری سنتی با اقدامی فعالانه در مدت زمان اندکی بر بخش عمده‌ای از اقتصاد و نهادهای تصمیم‌گیری تسلط پیدا کردند. برخی مدیران دستگاههای دولتی، صاحبان شرکتهای خدماتی، ساختمان‌ی و تجاری مدرن و صاحبان صنایع جدید، عناصر اصلی تشکیل‌دهنده این لایه به شمار می‌آیند. این لایه پس از شکل‌گیری به سرعت جهت تداوم بقای خویش به ساماندهی جناح سیاسی خود پرداخت تا در رقابت با سرمایه‌داری سنتی به پاسداری از منافع این لایه اقدام کند. بهره‌گیری از ابزارها و رفتارهای مدرن (در مطبوعات، تبلیغات و...) و علوم روز و

ارزشهای فرهنگی این لایه به شمار می‌آید. از دیرباز کنترل بخش قابل توجهی از جریانات اقتصادی کشور در اختیار این لایه اجتماعی بوده است و از این روست که تشکلهای سیاسی وابسته به این لایه با داشتن بنیه‌ای به نسبت نیرومند در زمینه اقتصاد در برخی موارد از حمایت توده‌های مردمی نیز بهره‌مند بوده‌اند. با شروع دهه دوم انقلاب، جناح سیاسی برخوردار از این خاستگاه سهم مهمی از نهادهای تصمیم‌گیرنده و قدرت سیاسی را به خود اختصاص داد. رفتارهای سیاسی، تشکلهای حافظ منافع این لایه (رفتارهای انتخاباتی، مطبوعاتی و...) بیشتر در چهارچوب روابط سنتی جامعه صورت گرفته و در عین استفاده از ابزارهای مدرن تمایلی به بهره‌گیری از روابط مدرن و علوم روز نشان نداده‌اند. هرچند که با بروز رقابت جدی برای این لایه در سالهای اخیر و ستیزه‌جوییهای سیاسی شدیدی که این لایه خصوصاً در هفتمین انتخابات ریاست جمهوری، با آن روبرو بوده است، تحرکاتی مبنی بر بهره‌گیری از روابط مدرن و علوم جدید در عملکرد تشکلهای گفته شده، به چشم می‌خورد (در انتخابات خبرگان سوم و نخستین دوره انتخابات شوراهای اسلامی شهر و روستا)، اما اساس تفکر و تصمیم‌گیری در این لایه و جناح حافظ منافع آن کماکان سنتی باقی مانده است. چنین به

روشنفکران و دانشگاهیان

لایه فوق، آمیزه‌ای از نیروهای فکری و دانشگاهی، رده‌های میانی اداری و کارگران سطح بالا (موسوم به یقه سفیدها) به شمار می‌آید. هرچند گروهها و تشکلهای سیاسی متنوعی که از این لایه برخاسته و از منافع آن دفاع می‌کنند در پاره‌ای از روشها، عقاید و یا اهداف با یکدیگر اختلاف دارند اما عنصر پیونددهنده آنها برکناری از سرمایه‌داری است. قدمت این لایه به سالهای پیش از انقلاب می‌رسد اما ضعف بنیه مالی این لایه باعث شده تا رفتارها و فعالیتهای آن بیشتر سیاسی و فرهنگی بوده و کمتر صبغه حفظ موقعیت و منافع اقتصادی داشته باشد. در سالهای آخر دهه نخست و اوایل دهه دوم انقلاب قرائت ویژه‌ای از ارزشهای فرهنگی سنتی در قسمت عمده‌ای از این لایه و تشکلهای سیاسی منشعب از آن رایج بود ولی پس از هفتمین انتخابات ریاست جمهوری قرائت فوق کمرنگ شده و نوعی گرایش به سوسیال دموکراسی در میان عناصر و گروههای سیاسی منتسب به این لایه مشاهده می‌شود. نبود منابع دائمی و قدرتمند مالی در این لایه موجب گشته است تا فعالیتهای سیاسی این لایه در عین

همچنین برخورداری از منابع مالی غنی سرمایه‌داری نوین (که در پرتو رانتها و سیاستهای اقتصادی دولت طی دهه دوم انقلاب شکل گرفته است) از یکسو و همنوایی با جریانات جهانی اقتصادی و فرهنگی از سویی دیگر باعث شده است تا این لایه و جناح حافظ منافع آن، علیرغم عمر اندک خویش با بدل گشتن به یکی از نیروهای اساسی جامعه، قدرتمندترین بخش جامعه (یعنی سرمایه‌داری نوین) را با مبارزه جویبهای ژرف روبرو سازد. چند ویژگی مهم این لایه را از سرمایه‌داری سنتی جدا می‌سازد: نخست رفتارها روابط و نهادهای اقتصادی نوین این گروه و بهره‌گیری و همسویی آن با جریانات بین‌المللی سرمایه‌داری و دوم دلبستگی به ارزشهای فرهنگی نوین بین‌المللی و نفی و طرد ارزشهای سنتی جامعه. سومین ویژگی این لایه و جناح سیاسی منتسب به آن را می‌توان در آرمانهای آن جست: کسب قدرت سیاسی و حفظ و گسترش موقعیت اقتصادی دو هدف برجسته این لایه به‌شمار می‌آید درحالی که اهداف سرمایه‌داری سنتی را می‌توان در حفظ موقعیت اقتصادی و پاسداری از ارزشهای سنتی فرهنگی خلاصه کرد (با دقت در این امر که سرمایه‌داری سنتی از قدرت سیاسی نه به منزله هدف بلکه در حکم ابزاری جهت‌وصول به اهداف دوگانه فوق بهره می‌جوید).

استقلال و موقعیت خود در نهادهای تصمیم‌گیری، با مبارزه‌خواهیهای عمده‌ای روبرو خواهد بود و در آینده بیشتر در حکم یک نیروی حاشیه‌ای و منتقد عمل خواهد کرد تا یک نیروی مؤثر بر قدرت سیاسی و سهم در آن. تحقق سوسیال دموکراسی و حفاظت از ارزشهای فرهنگی مدرن و بین‌المللی دو هدف عمده این لایه و جناحهای سیاسی منتسب به آن را تشکیل می‌دهد.

تداوم، حاشیه‌ای بوده و در صورت کسب قدرت سیاسی متکی بر رانتهای دولتی باشد و این امر باعث شده تا بسیاری از عناصر و نیروهای این لایه با خروج از آن به سرمایه‌داری نوین و تشکلهای منتسب به آن پیوندند و یا ناخواسته در خدمت منافع سرمایه‌داری نوین قرار گیرند. این لایه و جناحهای سیاسی منتسب به آن به واسطه ماهیت نیروهای تشکیل‌دهنده آن (فکری، فرهنگی و دانشگاهی) برای حفظ

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی